

İHL MESLEK DERSLERİ ÖĞRETMENLERİNİN KELAM DERSİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ*

Gönderim Tarihi: 25.08.2017

Kabul Tarihi: 02.11.2017

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-8588-1585>

İsmail BULUT**

Öz

İslâmi ilimlerin öğretimi içerisinde içeriği ve gayesi açısından önemli bir yeri olan Kelam dersinin öğretimi örgün eğitimde İmam Hatip Liseleri'nde başlamaktadır. İHL öğrencilerinin mesleki yetkinlik kazanmasının yanında, bireysel olarak dinin inanç boyutunu temellendirmesi açısından Kelam dersinin müfredatta önemli bir yeri bulunmaktadır. İHL meslek dersleri öğretmenlerinin genel olarak Kelam dersine ve onun amaç ve kazanımlarının gerçekleşmesine yönelik tutumlarının, Kelam öğretiminde önemli olduğu ileri sürülebilir. Bu nedenle meslek dersleri öğretmenlerin gözüyle Kelam dersinin mevcut durumuna ve nasıl olması gerektiğine ilişkin araştırmaların yapılmasının önem arz ettiği düşünülmektedir.

Araştırmada öğretmenlerin Kelam dersine ilişkin tespit edilen bazı görüşleri şunlardır: Kelam dersi, müfredat içerisinde mutlaka olması gereken bir derstir, ancak Kelam öğretim programının güncellenmesi gerekmektedir.

Öğrencilerin bireysel özgürlüğünün oluşmasında, eleştirel düşünme ve sorgulayıcı bakış açısı kazanmasında, dini zihniyetlerinin oluşmasında ve hayata bakış açısını etkileyen bir din algısına sahip olmasında Kelam dersinin önemli katkısı bulunmaktadır. Bu çalışma, meslek dersleri öğretmenlerinin Kelam dersine yönelik görüşlerini tespit ve değerlendirme amacıyla, Erzurum ili İmam Hatip Liselerinde görev yapan 58 İHL meslek dersleri öğretmeni ile yüz yüze görüşülerek 24 sorudan oluşan anket formu yoluyla elde edilen verilerin içerik analizi yöntemine göre incelendiği nitel bir araştırmadır.

* Bu çalışma, 12-13 Mayıs 2017 tarihlerinde Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilen İlahiyat Fakülteleri XXII. Kelâm Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve Uluslararası "Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm" Sempozyumu'nda sunulan bildiri olarak hazırlanmıştır.

** Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü. Associate Professor, Hitit University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Studies. Çorum/Turkey (ibulut@msn.com).

Anahtar Kelimeler: Kalam Dersi, Kalam öğretimi, İmam Hatip Lisesi, Meslek Dersleri Öğretmenleri, Kalam Dersi Öğretim Programı.

The Views of the Teachers of Vocational Courses on Kalam Course at İmam Hatip High Schools

Abstract

The teaching of the Kalam, which has an important place in the Islamic sciences in terms of content and aspect, begins at the Imam Hatip High Schools in the formulated education. The kalam course has an important place in the curriculum because the Imam Hatip High Schools' students acquire professional competence as well as the religious dimension of belief in the individual aspect and foundation. However, it is thought that the content of the course, the work and the view of the teachers are important to investigate the current situation of the Kalam course and how it should be.

Some of the teachers' opinions regarding the Kalam course in the research are as follows: Kalam is a must-have in the curriculum, but the curriculum of Kalam is required to be updated. There is a significant contribution of the Kalam course in the formation of the individual freedom of the students, in the attainment of a critical thinking and inquisitive point of view, in the formation of religious minds, and in a sense of religion that affects the point of view of life.

This study is a qualitative research which is conducted to IHL vocational course teachers working in Imam Hatip High School in Erzurum by a questionnaire of 58 and interviewed face to face and analyzed by a questionnaire consisting of 24 questions in order to determine and evaluate opinions of vocational school teachers about Kalam course.

Keywords: Kalam, Kalam Teaching, Imam Hatip High Schools, Teachers of Vocational Courses, Curriculum.

Giriş

Din, bireyin dünyadaki huzurunu temin etmeyi ve onu iyi bir insan yapmayı amaçlar. Bu amaç doğrultusunda insan aklına destek vererek yaşamında karşılaştığı sorunların çözümünde ona yardım eder. Dinin temel ilkeleri gözetilerek, günün şartlarına göre yorumlanması onun evrensel boyutunu ortaya çıkarır. Evrensel niteliği olduğu ileri sürülen bir dinin, her çağda ortaya çıkan problemlerin çözümünde bireye katkı sağlaması gerekir. Zamanın sorunlarına çözüm üretmesi beklenen dinin ve onun müntesiplerinin başarılı olmaları, söz konusu

dinin mesajının doğru ve yeterli düzeyde yorumlanmasıyla mümkün olduğu söylenebilir.

İslâm bilimlerinin görevi, dindar bireyin modern toplumdaki bulunuşunu anlamlandırmak ve karşılaştığı problemlere çözüm önerileri getirmektir. Bu çabasını gerçekleştirmek için de normlar tespit etmekte ve bunları her türlü tartışmayı kaldıracak bilgisel bir zeminde inşa etmektedir (Düzgün, 2008: 14). İslâm bilimleri içerisinde, dindar bireyin olaylara ve olgulara bakış açısı kazanmasında, Kelam ilminin önemli bir yeri bulunmaktadır. Kelam ilmi, temel inanç ilkelerini ortaya koymaya çalışmakla kalmaz, aynı zamanda onları, doğru bir şekilde yerine getirmenin de yollarını gösterir. Kelam ilmi, kendinden beklenen görevleri yerine getirirken akıl ve vahiy olmak üzere iki kaynak kullanır. Bu doğrultuda Kelam ilminin öğretiminde geleneksel din anlayışından kaynaklanan sorunları ortadan kaldırmak ve çıkacak yeni sorunları akılcı bir biçimde çözmek için akıl ve Kur'an'ın referans alındığı yeni bir bakış açısının geliştirilmesine ve din hizmeti verecek olan bireylere sunulmasına dikkat edilmesi gerekmektedir (MEB, 2010: 213).

Kelam ilmi, 'ilimlerin değer ve şereflerinin konularıyla orantılı olduğu' (İzmirli, 1981: 4), (Harputî, 2000: 25), gerçeğinden hareketle bazı âlimler tarafından 'en değerli ve en şerefli ilim, en üstün varlıktan söz eden ilim' şeklinde nitelendirilmiştir (Taftazânî, 1326: 17), (Cürçânî, 1991: I/32). Kelam ilmi, tarihi süreci içerisinde siyasi coğrafyada beliren yanlış itikatlara karşı, yeni doğmuş kültür ve medeniyetlerin dâhili nizamını ve teorik tutarlılığını korumayı görev edinmiştir (Hanefi: 132).

Temel İslami bilimlerden biri olarak Kelamın, dinin temel inanç ilkelerini ele alması açısından Müslümanın dini zihniyetini temellendiren ve şekillendiren önemli bir konumu olduğu söylenmektedir. Bu özelliği ile kişinin dini yorumlamada ve yaşamasında önemli bir etkisi vardır. Bu anlayış bireyin sosyal yeniliklere karşı dini yorumlama becerisini geliştirmesini de beraberinde getirir (Bulut, 2014: 94). Dahası Kelam düşüncesinden yalnızca Müslüman kitlelere yönelik değil, insanlığın sorunlarına karşı, bireyi odağa alan, onun duygu ve düşünce dünyasına seslenen, erdemli, tutarlı, otoriter olmayan bir sistem ve bununla uyumlu bir söylem geliştirmesi beklenmektedir (Evkuran, 2005: 172). Dini düşüncenin teolojik anlamda yenilenmesi, bireylerin kimlik ve ahlak sorununa çözüm üretilmesi için ilgili öğretim kurumlarının (İlahiyat ve İHL vb.) 'teoloji' yapabilecek bir düzeyde olması gerekmektedir (Güler, 2008: 248).

Kelam öğretiminin dini alandaki eğitimde önemli bir etkisi vardır. Herhangi bir zihniyet dönüşümü ve değişimi ancak akla ve Kur'an'a dayalı bir din anlayışıyla mümkün olabilir. Düşünen, sorgulayan, inancını akıyla bütünleştiren öğrencilerin yetişmesinde Kelam öğretimi etkin bir role sahiptir. İslam düşüncesinin oluşumuna ve gelişmesine büyük katkıyı sağlayan bu disiplinin öğretimi ile ilgili herhangi bir yeniden yapılanma, İslâm düşüncesinin de yeniden canlanmasına ve belli bir dinamizm kazanmasına vesile olabilir. İslâm dünyasında yenileşme ve değişimin gerçekleşmesi Kelamın ve bu bilimin öğretiminin yeniden yapılandırılmasından geçer. Kelam öğretimi akıl ve Kur'an merkezli ahlaki değer ve buna bağlı dindarlık modelleri üretecek tarzda yeniden düzenlenmelidir (Ay, 2008: 152).

1. Problem

Araştırmanın temel problemi şudur: İmam Hatip Liselerinde görev yapan meslek dersleri öğretmenlerinin Kelam dersine yönelik görüşleri nelerdir?

Araştırmanın alt problemleri de şunlardır:

İmam Hatip Liselerinde görev yapan meslek dersleri öğretmenlerine göre;

- MEB müfredatında yer alan Kelam öğretim programı yeterli midir?

- Kelam dersi müfredat içerisinde gerekli/gereksiz bir ders midir?

- Öğrencinin dini zihniyetinin oluşmasında, dinin merkezde olduğu bir hayat algısı oluşturmada Kelam dersinin katkısı olabilir mi?

- Kelamın Felsefe ile ilişkisi nedir?

- Günümüz inanç problemlerinin çözümünde Kelam dersinin etkisi var mıdır?

- Kelam dersinin inanç-davranış ilişkisine etkisi var mıdır?

- Bireysel özgürlüğün oluşmasında Kelam dersinin katkısı var mıdır?

- Kelam dersi dine ve inanca olumsuz yönde etki yapar mı?

- Kelam dersinin eleştirel düşünme ve sorgulayıcı bakış açısı kazandırmada etkisi var mıdır?

- Öğrencilerin Kelam dersine yönelik tutum ve davranışları nasıldır?

- Kelam dersinde öğrencilerin en çok ilgi duydukları ve ilgi duymadıkları konular nelerdir?

- Kelam dersine giren öğretmenlerin ayrıca özel bir eğitim alması gerekir mi?

2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, İmam Hatip Liselerinde görev yapan meslek dersleri öğretmenlerinin Kelam dersine ilişkin görüşlerini, onların gözüyle Kelam öğretiminde yaşanan eksiklikleri ve problemleri tespit etmektir.

2.1. Yöntem

2.2. Araştırma Modeli

Bu çalışma nitel desen üzerine kurgulanmış bir çalışma olmakla birlikte katılımcıların kişisel bilgileri ve Kelam müfredatının yeterliliği gibi bir kısım verileri elde etmek için nicel yöntem de kullanılmıştır. Araştırmaya katılan İHL meslek dersleri öğretmenleri ile yapılan yüz yüze görüşmeler sonucu elde edilen görüşler içerik analizi yöntemine göre incelenmiştir. Bu kapsamda, öğretmenlerin Kelam dersine ilişkin görüşlerinin belirlenmesini, derinlemesine incelenmesini ve yorumlanmasını amaçlayan bu araştırma için en uygun araştırma yönteminin içerik analizi yöntemi olduğuna karar verilmiştir. İçerik analizi yoluyla verileri tanımlama ve verilerin içinde bulunan gerçekleri ortaya çıkarmak amaçlandığı (Gülbahar ve Alper, 2009) için bu yöntemin çalışmamıza uygun olduğu düşünülmüştür.

2.3. Örneklem

Araştırmanın örneklemi Erzurum il merkezindeki İmam Hatip Liselerinde görev yapan 58 meslek dersleri öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışmanın örnekleme, Erzurum il merkezindeki İHL'de görev yapan ve Kelam dersine giren öğretmenlerle sınırlı tutulmuştur.

2.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılmak üzere İHL meslek dersleri öğretmenlerine yönelik Kelam dersi ile ilgili yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmış, Erzurum ili merkezinde bulunan İmam Hatip Liselerinde görev yapan 58 meslek dersi öğretmeniyle tek tek görüşülerek mülakat yapılmıştır. Görüşme formunda öğretmenlerin kişisel bilgilerinin yanında Kelam dersi hakkında düşüncelerini öğrenmek amacıyla hazırlanmış 14 açık uçlu soru sorulmuş ve verilen cevaplar kaydedilmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmada, görüşme formu yoluyla elde edilen veriler, nicel ve içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmiş ve değerlendirmeler

yapılmıştır. İçerik analizinde yapılan temel işlem, birbirine benzeyen cevapları belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek 2000: 227). İçerik analizi, seçme-indirgeme, gruplandırma, genelleştirme-soyutlaştırma ve kuramla ilişkilendirme aşamalarının izlenmesi şeklinde gerçekleştirilmektedir (Gökçe, 2006).

Bu çalışmada veri analizinin yapılmasında aşağıdaki basamaklar izlenmiştir:

- Seçme-indirgeme aşamasında, sorular araştırmanın çalışma grubundan elde edilen cevapların içerikleri, benzerlik açısından kategori sistemine yerleştirilerek gruplandırılmaya çalışılmıştır.

- Genelleştirme–soyutlaştırma aşamasında, çalışma grubunun cevaplarıyla ilişkili olarak anlamlar birleştirilmeye ve genelleştirilmeye çalışılmıştır.

- Kuramla ilişkilendirme aşamasında ise çalışma grubunun görüşleri esas alınarak Kelam dersi ile ilgili düşünceleri ve onlara göre dersle ilgili sorunların olası nedenleri tartışılmış, öneri ve çözümler sunulmuştur.

- Katılımcıların verdikleri cevaplar üzerinde hiçbir değişiklik yapılmadan doğrudan alıntılarla ifade edilmiştir. Katılımcı öğretmenler görüşme sırasına göre; Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, ... , Ö58 şeklinde gösterilmiştir. Ö, öğretmeni, sayılar ise görüşme yapılan öğretmenlerin görüşme sırası numarasını ifade etmektedir.

3. Bulgular

3.1. Mevcut İHL Müfredatında Kelam Programı

Kelam ile ilişkili konular, ortaokullardaki DKAB ve seçmeli derslerde kısmen yer almakla birlikte Kelam öğretimi örgün eğitimde İmam Hatip Liselerinde başlamaktadır. İHL müfredatında Kelam dersi, Akaid ve Kelam adı altında 11. sınıfta 2, 12. sınıfta 1 saat olmak üzere toplamda 3 ders saati şeklinde yer almaktadır (MEB, 2010: 273-77).

Akaid ve Kelam öğretimi programında öğrenci açısından genel amaçlar şu şekilde belirlenmiştir:

- 1- İslam dininin inanç esaslarını kavrar.
- 2- İnsanı, özgür ve sorumlu bir varlık olarak tanır.
- 3- İnanç alanındaki farklılaşmanın nedenlerini kavrar.
- 4- Kur'an'ın iman ve bilgi anlayışını kavrar.

5- Olaylara ve olgulara Kur'an çerçevesinden bakma alışkanlığını kazanır.

6- Dini dinamik bir süreç olarak yorumlama yeteneği kazanır.

7- Değerler sistemine uygun davranma alışkanlığı kazanır.

İHL müfredatında yer alan meslek dersleri ders çizelgesi aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 1. İmam Hatip Lisesi Haftalık Ders Çizelgesi

İHL HAFTALIK DERS ÇİZELGESİ							
MESLEK DERSLERİ	ZORUNLU				SEÇMELİ		TOPLAM
	9. Sınıf	10. Sınıf	11. Sınıf	12. Sınıf	11. Sınıf	12. Sınıf	
Kur'an-ı Kerim	6	4	4	4	2	2	22
Mesleki Arapça	-	-	4	3	2	2	20
Fıkıh	-	2	-	-	1	2	5
Hadis	-	2	-	-	1	2	5
Tefsir	-	-	2	-	-	2	4
Siyer / İslam Tarihi	-	2	-	-	-	2	4
Akaid ve Kalam	-	-	2	1			3
Temel Dini Bilgiler	2	-	-	-	-	-	2
Hitabet ve Mesleki Uygulama	-	-	-	2	-	1	2
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi	-	-	-	2	-	-	2
İslam Kültür ve Medeniyeti	-	-	-	2	-	-	2
İslam Bilim ve Düşünce Tarihi	-	-	-	-	-	2	2
İslâm Ahlakı	-	-	-	-	-	1	1

Bu tabloda Akaid ve Kalam dersinin Fıkıh, Hadis, Tefsir ve Siyer/İslam Tarihi derslerine (seçmelilerle birlikte) göre haftalık ders saatinin daha az olduğu göze çarpmaktadır.

Akaid ve Kalam dersinin ünite, kazanım sayıları ve süreleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 2. 11. Sınıf Akaid ve Kelam Dersi Öğretim Programının Ünite, Kazanım ve Süreleri

Ünite Adı	Kazanım Sayısı	Süre/Ders Saati
Akaid ve Kelam İlmi	5	8
İman	7	10
Allah'a İman	5	10
Meleklerle İman	5	8
Peygamberlere ve Kitaplara İman	14	12
Ahirete İman	11	12
Kader ve Kazaya İman	11	12
Toplam	58	72

Tablo 3. 12. Sınıf Akaid ve Kelam Dersi Öğretim Programının Ünite, Kazanım ve Süreleri

Ünite Adı	Kazanım Sayısı	Süre/Ders Saati
I. Kelam İlmi	7	4
II. İslam Düşüncesinde Yorumlar	7	6
III. Kelam İlminde Temel Sorunlar	3	10
IV. Dinin Anlaşılmasında Farklı Yorumlar	6	10
V. Yeni İlm-i Kelam ve İnanç Problemleri	3	6
VI. Din ve Vicdan Özgürlüğü	4	4
Toplam	26	36

Akaid ve Kelam dersinin içeriğinde 11. sınıfta imana müteallik akaid konuları (Allah, Peygamberlik, Melek, Ahiret, Kader), 12. sınıfta kelâmi meseleler ele alınmaktadır. Tablo 3'de görüldüğü gibi 12. sınıfta kelâmi meseleler yer almakta, çağdaş kelâmi problemlere ise sadece bir ünite ayrılmış durumdadır.

3.2. Nicel Verilerin Analizi

3.2.1. Kişisel Özellikler

Araştırmaya katılan öğretmenlerin kişisel özellikleri aşağıdaki tablolarda sunulmuştur:

Tablo 4. Öğretmenlerin Cinsiyeti

Cinsiyet	Sayı	%
Erkek	31	53,44
Kadın	27	46,55
Toplam	58	100

Araştırmaya katılan öğretmenlerin % 53,44'ü erkek, % 47'si kadınlardan oluşmaktadır.

Tablo 5. Öğretmenlerin Meslekteki Kıdemi

Mesleki Tecrübe	Sayı	%
10 yılın altında	38	65.51
10 Yılın üstünde	20	34.49
Toplam	58	100

Araştırmaya katılan 58 öğretmenin 38'i 10 yılın altında, 20'si ise 10 yılın üzerinde görev yapmıştır.

Tablo 6. Öğretmenlerin Lisansüstü Eğitim Durumları

Lisansüstü Eğitim	Sayı	%
Lisans	35	60.34
Yüksek Lisans	21	36.02
Doktora	2	3,44
Toplam	58	100

Tablo 6'ya göre, öğretmenlerin ¼'ü lisansüstü eğitimini tamamlamış veya lisansüstü eğitimini sürdürmektedirler. Uygulama sahasında aktif görev yapan öğretmenlerin kendilerini geliştirme ve yenileme çerçevesinde alanda uzmanlık eğitimi sürecinde bulunmalarının, eğitim-öğretimin kalitesinin artmasına önemli katkı sağladığı söylenebilir.

Tablo 7. Lisansüstü Çalışma Alanı

Lisansüstü Çalışma Alanı	Sayı	%
Tefsir	5	22
Kelam	4	17
Din Eğitimi	4	17
Felsefe	4	17
İslam Hukuku	1	4
Hadis	1	4
Diğer	4	17
Toplam	23	100

Tablo 8. Öğretim Programı Uygulama

Kelam Öğretim Programı Uygulama Durumu	Sayı	%
Kelam öğretim programını uygulayanlar	19	32,75
Kelam programını esas alıp ilave veya fazla-gereksiz yerleri çıkaranlar	39	67,24
Toplam	58	100

Tablo 8'e göre, öğretmenlerin % 32,75'inin Kelam öğretimini uyguladıkları, % 67,24'ünün Kelam programını esas alıp eksik gördükleri bölümleri ilave ettikleri, fazla-gereksiz gördükleri bölümleri çıkarma yoluna gittikleri görülmektedir. Bu durum öğretmenlerin, Kelam öğretim programını yeterli görmediklerini ortaya koymaktadır. Nitekim katılımcıların diğer sorulara verdikleri cevaplarda müfredatın yeterli olmadığı dile getirildiği gözlenmiştir. MEB'in diğer ortaöğretim kurumlarıyla birlikte İHL programlarını yenileme yoluna gitmesinin öğretmenlerin bu yöndeki beklentilerini dikkate aldığını göstermektedir.

3.3. Kelam Öğretim Programının Yeterliliği

Kelam öğretim programının yeterliliğine ilişkin öğretmenlerin verdikleri cevaplara ilişkin değerlendirmeler tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Kelam Öğretim Programının Yeterliliği

Kelam Öğretim Programının Yeterliliği	Sayı	%
Yeterli	22	37,93
Yeterli değil	36	62,06
Toplam	58	100

Kelam öğretim programının yeterli olmadığını ifade eden öğretmenler, bu durumu *ders saatinin az olduğu, mevcut müfredatın yeterli olmadığı ve içeriğin gözden geçirilerek güncellenmesinin gerektiği* gibi nedenlere bağlamaktadırlar.

Kelam öğretim programının yeterli olmadığını ifade eden öğretmenler, müfredatın yetersiz olduğunu ve diğer disiplinlerle ilişkisinin kurulmasının gerekli olduğunu düşünmektedirler. Ders kitaplarının güncel olmadığını, klasik bilgilerin günümüzdeki sorunların çözümüne yetmediğini ifade etmektedirler. Örneğin Allah'ın varlığını kanıtlamada fen bilimleri alanındaki yeni bilgilerin de kullanılması gerektiğini vurgulamaktadırlar.

Bununla birlikte Kelam dersi konularının Kur'an'ı merkez alarak (*Kur'an Kelamı*) ele alınması (Ö43) ve mezhepsel tartışmaların gündemi oluşturmaması gerektiği (Ö28) ifade edilmektedir. Kelami konuların sosyolojik, psikolojik vb. arka planları ortaya konularak, temel zihniyetin yansıtılmasının önemi belirtilerek ve Kelam-siyaset ilişkisi göz ardı edilerek öğrencinin soyut kavramlara mahkûm edilmemesi gerektiği (Ö14, Ö16) vurgulanmaktadır.

Öğretmenler bu kapsamda Kelam ders kitabında yeni öğretim materyallerinin kullanılmadığını ifade etmektedirler. Mesela Ö5 şöyle ifade etmiştir: "Öğrenciyi düşünmeye, sorgulamaya yönlendirecek ve öğretimin kalıcı olmasını sağlayacak birtakım öğretim teknik ve materyallerle desteklenmiş ders kitabı öğrencilerin ilgilerini arttıracaktır."

Milli Eğitim Bakanlığı, zaman zaman öğretim programlarını güncelleme yoluna gitmektedir. En son Ocak 2017'de öğretim programlarının güncellenmesi çalışmaları kapsamında öğretmenler ve tüm kamuoyunun görüş, öneri ve eleştirilerini almak amacıyla Talim Terbiye Kurulu'nun web sayfasında askıya çıkarmıştır. MEB'in program yenileme kapsamında öğretmenler başta olmak üzere diğer paydaşların beklenti ve taleplerini dikkate aldığı düşünülmektedir. Bu çalışmada da

öne çıktığı gibi müfredatın güncellenmesi gerektiği düşüncesinin yeni programda karşılanıp karşılanmadığı ancak yeni bir çalışmayla ortaya konulabilir. Bu kapsamda yeni bir çalışma yapılmasının alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3.4. Kelam Dersinin Gerekliliği

Öğretmenlerin geneli Kelam dersinin müfredat içerisinde önemli ve gerekli bir ders olduğu konusunda fikir birliğine sahiptirler. Kelam dersinin neden önemli olduğuna ilişkin öğretmenlerin gerekçeleri ise şunlardır:

Kelam dersi, inancı temellendirmesi ve delilleriyle savunması, doğru bilgiyi vermesi, inanç-davranış ilişkisini ortaya koyması ve günümüz inanç sorunlarına çözüm üretmesi açısından önemlidir. Bununla birlikte öğrenciyi düşünmeye yönlendirmesi, ufkunu açması, eleştirel bakış açısı kazandırması ve Kur'an merkezli itikadı ortaya koyması açısından gerekli bir derstir.

Katılımcıların mevcut eksikliklere rağmen, Kelam dersini İHL müfredatında mutlaka olması gereken bir ders olarak gördükleri ve bunu önemli gerekçelere dayandırdıkları anlaşılmaktadır. Öğretmenlerin Kelam dersinin gerekliği üzerindeki olumlu bakış açısının özelde kelamın gelişmesi, genelde ise dini öğretimin daha iyi duruma ulaşması açısından öğretmenlere pozitif bir motivasyon sağladığı düşünülebilir.

3.5. Kelam Dersinin Dine ve İnanca Olumlu/Olumsuz Etkisi

Katılımcıların bu soruya verdikleri cevaplar iki grupta toplanmaktadır. Öğretmenlerin yarıya yakını (22), Kelam dersinin kesinlikle bireyin inancına şüphe düşürmediğini, aksine öğrencilerin aklındaki şüpheleri gidererek daha temiz ve sağlam inanca sahip olmalarını sağladığını ve dine olumsuz etki yapmadığını özellikle ifade etmektedirler.

İkinci grupta görüşlerini topladığımız katılımcıların yarıdan fazlası (38) Kelam dersinin dine ve inanca olumsuz etki yapmadığını söylerken bazı gerekçeler sunmaktadırlar. Bu gerekçeler çerçevesinde öğretmenler şunları ileri sürmektedir:

(Ö26): "Kelam dersinin olumsuz etki yapmaması için Kelam dersinde doğru metot ve yöntemler kullanılmalıdır."

(Ö16): "Kelam dersini yeni tartışmalar içerisine girmeden Ehl-i Sünnet çizgisinde, Kur'an ve sahih sünnet doğrultusunda vermek gerekir. Örneğin Mu'tezilî görüşlerin yeniden gündeme getirilme

tehlikesi var. Mu'tezilî görüşlerle çocukların beyinleri ifsat edilmek isteniyor. Böyle bir tehlike var ki, bu da zararlı olur."

(Ö56): "İnanç, şüpheyle başlar; araştırma ve düşünmeyle gerçekliğe ulaşır. Kafa karışıklığı olması lazım ki araştırma yapılsın. Araştırmalarla öğrencilerde iman sevgisi ve bilinci oluşturulmalıdır. "Sular bulanmadan durulmaz." deyimini gereğince şüphe ve düşünme nedeniyle karışan zihinler doğru bilgilerle tahkiki inanca ulaşır; bu da olumsuz değil olumlu bir etkidir."

(Ö44): "Var olan kalıpları ve geleneksel öğretileri sorgulama ve şüphe döneminde bulunan öğrenciler, Kelam dersi sayesinde kazandığı araştırma ve sorgulama becerisi ile doğruyu bulmaktadır."

(Ö21): "Olumsuz bir etkisi olmamakla birlikte toplumda böyle bir zihniyet bulunmaktadır. Kelamın kullandığı dil, akıl ve mantık çerçevesinde olduğu için toplum tarafından ön yargıyla yaklaşılmaktadır. Böylece bunun dine zarar vereceği düşüncesi vardır. Kelam dersinin içeriğinden dolayı bireylerin derse yönelik ön yargıları bulunmaktadır. Bir takım bağnaz kesimler farklı düşüncelerini ortaya koyarak Kelamın farklı yöne götürdüğünü düşünüyorlar. Toplumdaki kalıp yargılardan dolayı olumsuz etkilemektedir."

Öğretmenlerin verdikleri cevaplarda, Kelam dersine ilişkin olumsuz bakış açısının ön yargıdan kaynaklandığı görülmektedir. Öğrencilerdeki peşin yargının ise ait buldukları çevrede edindikleri tutumlar nedeniyle oluştuğu söylenebilir. Günümüzde din ve inanca ilişkin temel sorunlar incelendiğinde, Müslümanların dinin aslı ile din anlayışlarının birbirinden farklı olduğu bilincine yeteri derecede sahip olmadıkları söylenebilir. Dinin anlaşılma biçimleri sonucu oluşan geleneğin kutsal olduğuna, dinin asli unsuru gibi nitelik taşıdığına dair yaygın anlayış, Müslümanların zihnine yerleşmiş durumdadır. Bu nedenle her şeyden önce bu bakış açısının sorgulanması gereklidir. Din ile din anlayışındaki farklılaşmaların kurumsallaşması sonucu ortaya çıkan beşeri unsurları birbirinden ayırmak zorunludur. Bu ayrımı gerçekleştirmenin ilk adımı ise doğru bir tarih algısına sahip olmaktır. Dolayısıyla öğrencilerin, doğru din anlayışını kazandırma hedefini taşıyan kurumlarda sorgulama becerisini edinmeleri büyük önem taşımaktadır.

3.6. Kelam Dersinin Dini Zihniyetin Oluşmasındaki Etkisi

Az sayıda öğretmen (Ö8, Ö43 ve Ö49), Kelam dersinin dini zihniyetin oluşmasına katkı sağlamadığını düşünmektedir. Bunun

nedenlerini ise öğrencilerin seviyelerinin yeterli olmaması, dersin verimli işlenmemesi, öğrencilerin akla çok başvurmamaları, derslerin daha çok taklit aşamasında geçmesi gibi nedenlere bağlamaktadır. Bazı öğretmenler ise dini zihniyetin oluşması ve şekillenmesinde Kelamın önemli olduğunu vurgularken mevcut müfredatın buna pek uygun olmadığını, ancak öğretmenlerin dini zihniyeti oluşturması için çaba göstermesi gerektiğini düşünmektedirler.

Öğretmenlerin büyük çoğunluğu ise içerik ve misyonu itibarıyla dini zihniyetin gelişmesinde Kelam dersinin önemli bir yeri olduğunu söylemektedir. Dinin inanç boyutuna ilişkin konuları ele alan Kelam dersi, öğrencilerin inancını temellendirme ve onu akli delillerle destekleme becerisi kazandırmakla inancın sağlam bir şekilde oluşmasına önemli katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte, dini zihniyetin temelini oluşturması; doğru inancı yerleştirmesi, yanlış inançtan, körü körüne bağlılıktan ve taklitten kurtarması, bireysel özgürlüğü, sorgulama, düşünme, inceleme-araştırma becerisini geliştirmesi ve hayatı anlamlandırmaya yardımcı olması açısından Kelam dersinin önemi vurgulanmaktadır.

3.7. Kelam-Felsefe İlişkisi

Bu soruya az sayıda öğretmen (Ö8, Ö43 ve Ö51), felsefenin şüpheli, Kelamın ise kesinliği araması açısından aralarında bir ilişki kurmanın yersiz olduğu şeklinde cevap vermiştir. Ayrıca bazı öğretmenler (Ö2, Ö33, Ö57), Kelam dersinin İmam Hatip Lisesi öğrencileri için yeterli olduğunu, felsefe dersine gerek duyulmadığını söylemişlerdir.

Öğretmenlerin büyük bir kısmı, kelam ile felsefenin ele aldıkları konular ve kullandıkları metotlar açısından aralarında benzerlikler bulunduğunu düşünmektedirler. Bununla birlikte felsefi alt yapı olmadan kelami problemlerin çözümünün yetersiz olacağına işaret edilmekte, bireylerin dini zihniyet ve kimliğinin oluşmasında felsefenin doğrudan etkisi olduğu söylenmektedir. Farklı olarak felsefe yalnız akli temel alırken, Kelam hem akıl hem de vahyi esas almaktadır. Felsefe, insana düşünmeyi ve akıl yürütmeyi öğrettiğinden Kelamın ön koşuludur.

Öğretmenlerin çoğu, eleştirel düşünme ve akli kullanmanın yanında taklit ve körü körüne bağlanmaktan kurtarma gibi olumlu katkılarının da bulunması nedeniyle felsefenin kelam ile yakın ilişkisi bulunduğuna vurgu yapmaktadırlar.

Ö25'e göre Kelam, Müslümanların yaptığı felsefi bir düşünme biçimidir. Felsefe ile yakın bir bağ bulunan Kelam dersine giren öğretmenlerin felsefi alt yapısının da iyi olması gerekir. Ateizm, deizm, materyalizm veya tanrının varlığının akli yönden anlaşılmaya çalışılması gibi konularda felsefe Kelama önemli katkılar yapmaktadır. Bununla birlikte her iki disiplinin kullandıkları metot açısından aralarında sıkı bir ilişki vardır.

Müslümanlar arasında yaşanan siyasi çekişmeler sonucu ortaya çıkan inanç problemlerine çözüm üretmek ve tevhid inancına aykırı nitelikteki bazı teolojik görüşlerin geçersizliğini kanıtlamak gibi amaçlar doğrultusunda ortaya çıkan kelam ilminin ilk dönemlerdeki sınırlı olan alanı, Müslümanların felsefe ve mantıkla tanışmaları nedeniyle oldukça genişlemiştir. Abbasiler döneminden itibaren felsefi eserlerin Arapçaya çevrilmesiyle metot ve anlayış açısından felsefeden yararlanmıştır. Müslümanlar Kelam ilmini kurmakla felsefeden ayrı, orijinal bir disiplin meydana getirmişlerdir (Atay, 1993: 5). Tanrı, âlem ve insan gibi birçok ortak konuları olan Kelam ve felsefe olgulara yaklaşımları ve ulaştıkları sonuçlar açısından birbirinden farklıdır. Felsefede herhangi bir dinin ilke ve kaynağına bağlılık bulunmazken Kelamın vahye bağlılığı vazgeçilmez bir unsurdur. Akla hitap eden ve akıl sahiplerini sorumlu tutan din, akıl ile birlikte insanı hakikat bilgisine ulaştırır. Bu nedenle de ikisi arasında bir çatışma durumu söz konusu değildir (Günay, 2014: 34). Nitekim tek bir kaynaktan (hakikat) beslenen ve o kaynağa/bilgiye ulaşmayı hedefleyen din ve felsefe arasındaki uyum ilişkisini İbn Rüşd, "hakikat hakikate ters düşmez, tersine ona uygun olur." "Felsefe dinin arkadaşı ve sütkardeşidir. Bu ikisi doğaları açısından kardeş, cevher ve özleri açısından da dostturlar." (İbn Rüşd, 1992: 115) ifadeleriyle ortaya koymaktadır.

İHL ve İlahiyat Fakülteleri İslam inanç ve ibadet öğretimi yanında felsefe başta olmak üzere diğer disiplinlerle de ilgili olmak durumundadır. Çünkü insan ve evrenin varoluşunun anlamını din ve felsefe ortaya koymaktadır. Dolayısıyla günümüz sorun ve ihtiyaçlarına cevap verecek Kelamın sadece felsefe ile değil ilgili diğer disiplinlerle de ilişki kurması ve onlardan yararlanması kaçınılmazdır.

3.8. Günümüz İnanç Problemlerinin Çözümünde Kelam Dersinin Etkisi

Öğretmenler genel olarak Kelam dersinin inanç problemlerinin çözümünde gerekli ve etkili olduğunu, öğrencinin doğruya ulaşması için

eleştirme ve sorgulama becerisinin Kelam dersi ile kazandırıldığını düşünmektedirler. Buna göre, kişiyi doğruya ve gerçeğe ulaştıran bir ilim olması nedeniyle güncel inanç problemlerinin çözümünde Kelam ilminin temel teşkil ettiğini söyleyen öğretmenler, diğer İslami ve pozitif bilimlerin bu konuda destekleyici konumda bulunduğunu belirtmektedirler.

Araştırmaya katılan öğretmenler, günümüzün en önemli meselelerinden olan inanç problemlerine karşı öğrencilerde farkındalık oluşturulmasına ve doğru inancın kazandırılmasına yönelik tutum geliştirilmesi gerektiğini söylemektedirler. Ayrıca öğretmenler bu konuda yeterli olabilmeleri için kendilerini geliştirmeleri gerektiğini düşünmektedirler.

Katılımcılardan bir kısmı ise Kelam dersinin mevcut müfredatının, inanç problemlerinin çözümünde etkili olmadığını ve güncel sorunlara yönelik bir müfredat güncellemesinin gerekli olduğunu belirtmektedir.

Müslümanlar arasında yaşanan inanç problemlerinin, din ve inanç hakkında yetersiz bilgiye bağlı olduğu söylenemez. Nitekim örgün eğitim kurumlarının yanında özel eğitim kurumlarında yaygın olarak din/inanç eğitimi yapılmaktadır. Örneğin ilkokul-ortaokul ve liselerde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi almayan öğrenci bulunmamaktadır. Yine İHL'den mezun olan tüm öğrenciler Kelam dersini okumaktadırlar. Bu kadar yaygın olarak verilen eğitim ve öğretime karşın inanç sorunlarının günden güne artması bir çelişkiyi ortaya koymaktadır. O halde bu sorunu verilen eğitimin niteliğinde aramanın gerekliliği gündeme alınmalıdır.

Kelamın mevcut din alanının problemlerine çözümler üretebilmesi, geleneksel eğitim anlayışını revize etmenin ötesinde, anlamacı ve yaratıcı bir eğitim anlayışına yönelmesi ile mümkün olabilir. Teolojinin gündelik yaşamdan ayrı, sadece aşkın ve kutsal olanla sınırlı bir çerçeve içinde ele alınması, onu günümüz ihtiyaçlarını karşılayabilen bir bilim olmaktan çıkaracaktır. Çünkü Tanrıdan söz etmek aynı zamanda insandan ve var oluşun anlamından söz etmek demektir. Evren, yaratılmış varlıklar, insan ve yaratılış amacı, yaratılış amaçlarına yabancılaşma, yaşam ve yaşamın anlamı hakkındaki önermeler sadece tinsel kurtuluş için değil, insanlar arasındaki her türlü ilişkiyi düzenlemek amacıyla da ahlaki ilkeler getirmektedir (Ay, 2008: 141).

3.9. Kelam Dersinin İnanç-Davranış İlişkisine Etkisi

Öğretmenler inanç-davranış ilişkisi hakkında Kelam dersinin önemli etkisi bulunduğunu düşünmekte ve Kelam dersinin etkisini şu gerekçelerle temellendirmektedirler:

(Ö2): Davranışlara yansımayan inancın bir değeri olmadığı gibi, eylem de inancın değerini belirler. Bu nedenle Kelam dersi hem inancın hem de eylemin değerini aralarında ilişki kurarak ortaya koyar. Kelam, inancı sağlam temellere dayandırırken, iman-amel ilişkisi kapsamında inancın dini yaşam ve davranışlara yansımaları gerektiğini vurgular.

(Ö49): Kelam dersi öğrencinin inancını pekiştirir. Öğrenci neye niçin inandığını bilirse sorgulayıcı bir tutum ile davranışlarını düzenler. İçselleştirilen inancın davranışa yansımaları daha kolay olur.

(Ö50): Bireyin inancı tahkiki imana dönüştüğünde davranışlarında da istikrarlı olur ve farklı inanç türleri ile karşılaştığında inancını savunma becerisi kazanır.

(Ö10): İnançların şekillenmesinde Kelam dersi etkilidir. Çünkü düşünce yönünden insanı geliştiren bir derstir. Bu da davranışları etkiler.

(Ö4): Günümüzde çoğu olumsuz davranış yanlış inanç ve mevcut doğru inançların yanlış yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Kelam inanç konusundaki problemlere bir çözüm üreten mihenk taşlarından biridir. İnanç problemi Kelam ile davranış ise inançla düzelir.

Öğretmenlerden bir kısmı, inanç-davranış ilişkisi üzerinde Kelam dersinin etkili olabilmesini; derse giren öğretmenin etkin olması, öğrencilerin aile ve çevrelerinden edindikleri kalıp yargılardan kurtarılması ve etkin materyallerle desteklenmiş öğretim metotları kullanılması şartına bağlamaktadırlar.

Öğretmenlerin verdikleri cevaplardan inanç-davranış ilişkisi kapsamında Kelam dersinin misyonunun yeniden gözden geçirilmesinin gerekliliği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Kelam dersinde insan yaşamının anlamını ve insan davranışlarının değerini ön plana çıkaracak bir yaklaşımın benimsenmesi önemlidir. Mevcut Kelam müfredatında teolojik ahlakı yansıtan bir yönün bulunmaması büyük bir eksikliktir. Toplumun mevcut din anlayışının, ahlaki kaygı ve tutarlılık duygusunu barındırmaktan öte, aşırı biçimde şekle boğulmuş niteliksiz dindarlık üreten bir yapıda olduğu söylenebilir. Bu durumu Nurettin Topçu şöyle tasvir etmektedir:

Müslümanlık bugün müminlerine namaz kılmak, oruç tutmak gibi bir takım hareket kaideleri veren ölü dinlerdendir. Bundan daha öteye gitmiyor, ruhlara hiçbir gıda vermiyor, sanki ruhunu

kaybetmiş gibidir. Yalnız birtakım hukuk ve hareket kaideleri sunmaktadır. Müminleri, içerisinde pek zor teneffüs edilen geleneksel bir hayatın örfleriyle kaidelerden örülmüş bir ağız içerisine hapsetmiştir. Onların içsel dileklerine hiçbir doyum getirmiyor. Ruhu eziyor; onu ne yükseltiyor, ne de kurtarıyor... İslam, hala Arap istilaları devrinde olduğu gibidir. Neşriyat ve tedrisatları hep aynı şeylerdir; bunlar, din adamlarının dairesinin dışını aydınlatamamaktadır. (Topçu, 1969: 18-19)

Kelam öğretimi, iman olgusu, tanrı tasavvuru, temel inanç esasları, peygamberlik algısı gibi konuları günlük yaşama ve insan davranışlarına etki edecek biçimde yeniden formüle etmelidir (Ay, 2008: 152). Çünkü insan yaşamında dini değerler sosyal huzuru gerçekleştirmede önemli bir yaptırım gücüne sahiptir. Nitekim yapılan araştırmalarda gençliğin dinî dünya görüşünü diğer dünya görüşleri arasında birinci sıraya koyduğu tespit edilmiştir (Kaymakcan, 2012: 29). Dinî değerlerin yaptırım gücüne binaen din eğitiminde önemli bir yeri bulunmakla birlikte, bu değerlerin güncel meseleler doğrultusunda güncellenmesi gerektiği gerçeği de göz ardı edilemez. Bunun için, değerlerin güncel meselelerle bağının kurularak ve geniş bir perspektifle aktarılması, din eğitimi bağlamında (dinî) değerlerin güncellenerek hayata yansımaları da ifade edecektir. Böylece günümüzün temel problemlerine duyarlı ve bütüncül bakış açısıyla çözüm üreten bireyler yetiştirme imkânı da doğacaktır (Gürer, 2013: 243).

3.10. Bireysel Özgürlüğün Oluşmasında Kelam Dersinin Katkısı

Katılımcılardan bir kısmı (Ö8, Ö13 ve Ö53), bireysel özgürlüğün oluşmasında Kelam dersinin bir katkısı olmadığını ifade etmektedir.

Diğer yandan öğretmenlerin büyük çoğunluğu bireysel özgürlüğün önemine işaret ederek özellikle dini alanda bireysel özgürlüğün oluşmasında Kelam dersinin etkisi olduğunu düşünmektedir.

Öğretmenlere göre, Kelam dersinin öğrencinin dini zihniyet ve inanç özgürlüğünün oluşmasında etkisi olduğu gibi, doğru inancın oluşmasında, hurafe ve taklidin ortadan kaldırılmasında, farklı inançlara karşı savunma ve problem çözme becerisi kazandırmada, aklın kullanılmasında öğrenciye olumlu katkı sağlamaktadır. Böylece bireysel özgürlüğün temellerini ve altyapısını Kelam dersi hazırlamaktadır.

Bireysel özgürlüğün oluşmasında Kelam dersinin etkisini ifade eden öğretmenlerin ifadeleri şöyledir:

Ö23: “Bireysel özgürlük tüm eylemlerin değerini belirler. Bundan dolayıdır ki Kelamın, değerine uygun anlaşılması ve uygulamasında birey özgür olmalıdır.”

Ö34: “Bir insan kendi kararlarını kendi verdiği sürece özgürdür. Bunun oluşabilmesi için inancın sağlam olması gerekir. İnanç faktörünü temellendirmek adına da Kelam dersi bir değerdir.”

Ö43: “Pratik bilgiler ile teorik bilgiler arasında ilişki kurması, inanç ile ilgili sorunlara farklı bir bakış açısı kazandırması açısından Kelam dersi etkili konumdadır.”

Ö50: “Kelam akli kışkırtır. Taklitçiliği engeller, bilinçli ve özgür düşünceyi teşvik eder.”

Ö51: “Doğru dini öğreti ile bireysel özgürlük doğru orantılıdır. Kalıp yargılardan, cemaat ve çevre baskısından kurtararak dine ve inanca yönelik eleştirel bakış açısı kazandırır. Farklı inançlara karşı kendi inancını savunabilme yetisi elde etmesiyle bireyin özgür düşünmesine imkân hazırlar.”

Ö55: “Bireysel yaklaşımlarını ve tercihlerini öne çıkaran bir mahiyete sahip Kelam öğretimi sayesinde öğrenci ‘ben de bu konuda şöyle düşünüyorum.’ diyebilme cesaretini göstermeye katkıda bulunacaktır. Bireyi grup ve mezhep baskısından kurtararak inanç ve düşünce özgürlüğünü geliştirir ve kendine güveni artırır.”

Başta inanç alanı olmak üzere diğer alanlarda da insanlığa sunduğu ilkelerle İslam bireyi hedef almış, insanın bireyselleşmesine, kendini gerçekleştirmesine ve özgürleşmesine büyük katkı sağlamıştır. Nitekim inanç özgürlüğü önündeki en büyük engellerden olan ‘ataların dini ve uygulamaları’ tabusunu şiddetle eleştirmiştir. Hz. Peygamber de getirdiği dinin misyonu gereği, sosyolojik alanda olduğu gibi inanç alanında da kendini gösteren kabileci anlayışla mücadele ederek bireyin özgürlüğüne ve sorumluluğuna dayalı bir zihniyeti hâkim kılmaya uğraşmış, toplumun zihniyet dönüşümünü sağlamaya çalışmıştır. Bu değişimle birlikte bir realite ve bir değer olan kabilenin yerini, yaşı, cinsiyeti ve toplumdaki statüsü gözetilmeyen birey almıştır (Lahbabî, 1972: 28).

Bireye ve bireysel özgürlüğe dayalı dinamik bir yönü olan İslam, sorumluluğunu üstlenen, davranışlarını ahlaki erdemlere uygun gerçekleştiren, kendi varlığının bir değer oluşunun farkında olan birey tipini inşa etmeyi hedeflemiştir. Dolayısıyla Kelam dersinin müfredatı,

sayılan bu nitelikler çerçevesinde hazırlanmalı, dersin işlenişi, kazanımları ve öğrenme çıktıları da bu doğrultuda oluşturulmalıdır.

3.11. Eleştirel Düşünme ve Sorgulayıcı Bakış Açısı Kazandırmada Kelam Dersinin Etkisi

Öğretmenlerin geneli, bu soruya Kelam dersinin olumlu katkı sağladığını düşünmektedir. Buna göre Kelam dersinin, öğrencinin arayışa girmesine vesile olduğunu, adet ve geleneği sorguladığını, cemaat taassubundan kurtardığını, din ve gelenek alanında sorgulayıcı düşünebilme özverisi oluşturduğunu, ezbercilikten ve gelenekçilikten kurtardığını, toplumdaki dini uygulamalara ve düşüncelere eleştirel bakabilmede etkili olduğunu belirtmektedirler. Bununla birlikte eleştiri yeteneğini, hoşgörü, saygı ve sevgi gibi üst ahlaki değerleri kazandırmaktadır.

Kelam dersinin bireye eleştirel düşünme ve sorgulayıcı bakış açısı kazandırması hakkında olumlu etkisinin olmadığını ifade eden az sayıda öğretmen (Ö8, Ö43 ve Ö49), bu becerinin gerçekleşmediğini ifade etmektedir. Onlara göre, mevcut müfredat buna uygun değildir. Dolayısıyla, bu becerilerin kazandırılabilmesi, güncellenmiş bir öğretim programının yanı sıra alanda kendini geliştirmiş öğretmenlerle mümkündür.

Yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, öğrencilerin nakli delile dayalı konulardaki bilgisinin, akli delile dayalı yorum konularına oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum, öğrencilerin bilgiyi, ezber yoluyla edindikleri, düşünme, sorgulama ve akli kullanma yoluna daha az başvurduklarını ortaya koymaktadır (Kurt, 2014: 89-90). Yine araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin, Kelam derslerinde felsefi ve tartışmalı konuları yeterince öğrenemedikleri görülmektedir. Söz konusu araştırmada bu duruma ilişkin şu öneri sunulmuştur: "Kelami konularda anlaşılması zor ve tartışmaya açık konuların öğrencilerin anlayabileceği kolaylığı sağlayan yeni bir yöntemle anlatılması gerekmektedir. Bunu yaparken de ezbercilikten ziyade Kelam dersinin ana gayesi olan tefekkür ve akıl yürütmenin anlam ve önemi üzerinde durulmalıdır." (Kurt, 2014: 89-90)

Kelam müfredatı hazırlanırken dersin öncelikleri iyi tespit edilmelidir. Eleştirel düşünmenin, sorgulayıcı yaklaşımların ve bireyin sahip olması gereken değerlerin ön planda tutulduğu günümüzde, Kelam, insanın anlam arayışına ve ahlaki sorunlarına cevap veren bir

söylem ortaya koymak durumundadır. Dinî tebliğ, insanı birey olarak muhatap almış, onu varlık olarak değerli ve üstün ilan etmiş, bu nedenle de davranışlarından sorumlu olduğunu bildirerek ona ahlâkî bir misyon yüklemiştir. Dolayısıyla bu işlevin yerine getirilmesi, kelami yöntemin, günümüzün gözde değerleri ve etkin söylemleriyle birleştirilmesiyle mümkün olabilir (Evkuran, 2005: 171). İnsanı özgün ve değerli bir varlık olarak yaratan Yüce Allah, bu niteliklerine uygun bir yaşamı gerçekleştirmesine yardımcı olması için din ve vahiyle desteklemiştir. Tarihsel süreçte ve günümüzde bireyi belirli kalıplarla şekillendiren bir din anlayışına sahip gruplar, insanın bu niteliklerini köreltmeye çalışmaktadırlar. Dolayısıyla insanın doğasını tahrip etmeye yönelik bu tür uğraşılara karşı bireylerin eleştirel düşünme ve sorgulayıcı bakış açısının korunması, geliştirilmesi ve bunu destekleyen eğitim-öğretim anlayışının ortaya konulması önem arz etmektedir.

3.12. Kalam Dersine Giren Öğretmenlerin Uzmanlık/Yetkinlikle İlgili Düşünceleri

Kelam dersi için belli bir donanım ve uzmanlığa gerek olmadığını belirten 8 öğretmen, İlahiyat eğitiminin bu ders için yeterli olduğunu, ancak öğretmenin hizmet içi eğitim, seminer vb. almasının, kendini yenilemesinin ve geliştirmesinin yararlı olacağını ifade etmektedir.

Öğretmenlerin büyük çoğunluğu, Kelam dersinin belli bir donanım ve uzmanlık gerektirdiğini ve ilahiyat eğitiminin bu ders için yeterli olmadığını ifade etmektedirler. Bu nedenle öğretmenlerin hizmet içi eğitim, seminer vb. eğitimler almak, lisansüstü çalışmalar yapmak, felsefe ve diğer disiplinlerle işbirliği yapmak suretiyle kendilerini yenilemesi ve geliştirmesi gerektiğini düşünmektedirler.

Katılımcıların işaret ettiği gibi, öğretmenlerin kendilerini geliştirmesinin teşvik edilmesi, bunun için de gerekli kurumsal tedbirlerin alınması gerekli görülmektedir. Bu kapsamda düzenlenecek seminerlerde öğretmenler, meslekle ilgili gelişmelerden haberdar olma, yeni yaklaşım, yöntem ve teknikler, modern eğitim teknolojilerini kullanma, materyal geliştirme, etkinlik örnekleri, sürece yönelik ölçme değerlendirme ve etkili iletişim teknikleri gibi uygulamalarla deneyimlerini geliştirme imkânları elde etmiş olacaktırlar. Ders işleniş örnekleri, etkinlikler, mahalli şartlara uygun geliştirilen öğretim materyalleri vb. eğitim araç-gereçleri ile bilgi ve tecrübe paylaşımında bulunmuş olacaktırlar (Koç, 2009: 172).

Günümüzde bilim ve teknolojiye yaşanan değişim ve gelişmelere paralel olarak eğitim-öğretimde de gelişmeler kaydedilmektedir. Bu nedenle eğitimde başarılı sonuç alan eğitim sistemlerinin incelenmesi ve ülkemizdeki öğretim kurumlarına uyarlanması önem arz etmektedir. Bu bağlamda diğer alanlarda olduğu gibi İHL meslek dersleri öğretmenlerinin de bu süreç çerçevesinde söz konusu başarılı eğitim sistemlerinden haberdar olmasının olumlu katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Özellikle eğitim-öğretim yılı sonunda okullarda yapılan seminer programlarında bu hususun gündeme alınması, ilahiyat fakülteleri ile işbirliği yapılarak alan uzmanlarından yararlanılması hem öğretmenlerin kendilerini geliştirmesi hem de ilgili alanlara katkı sağlaması açısından önemli görülmektedir.

3.13. Öğrencilerin Kelam Dersine Yönelik Tutum ve Davranışları, İlgilendikleri/Duydukları/Duymadıkları Konular

Bu soruya öğretmenlerin verdiği yanıtlar ve nedenleri şöyledir:

- Konularının ilgi çekici ve merak uyandırması nedeniyle Kelam dersine öğrencilerin ilgileri *oldukça yüksektir*. (8)

- Kelam dersi içeriğinin güncel olaylarla ilgili olması, gündemde dini akımlar ve faaliyetlerinin olması, öğrencilerin ergenlik dönemi problemlerinden olan inanç sorunlarına değinmesi nedeniyle öğrencilerin derse karşı ilgileri *olumludur*. (25)

- Dersin işlenişi, konusu, öğretmenin tutum ve davranışına göre *değişmektedir*. (12)

- Yetersiz müfredatın güncel olmaması, LYS sınavına hazırlık, cemaat-tarikat taassubu, öğretmen tutum ve davranışı, Kelam dersinin önemi ve amacı üzerinde yeterince durulmaması, öğrenci seviyesine uygun ders işlenmemesi ve öğrenci seviyesinin düşük olması nedeniyle *yetersizdir*. (13)

-Kelam dersinde öğrencilerin en çok ilgi duydukları konular: Kader (19), Ahiret (14), Allah'ın varlığı, sıfatları ve isimleri (15), Mezhepler (10), Çağdaş Kelam problemleri (5), Görünmeyen varlıklar (5), Ateizm, deizm (3), İman konuları, Metafizik konular, Gayb, Nübüvvet, Ruh, Ruyetullah, Şefaath, Varlık.

Öğretmenlere göre, Kelam dersi konuları içerisinde az ilgi gören başlıklar ise şunlardır: Bilgi ve varlık, Kelam tarihi, İman ve İman-amel ve iman-bilgi ilişkisi, Kelam-felsefe ilişkisi, din ve vicdan özgürlüğü.

Yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre öğrencilerin ilgi düzeyleri ile bilgi sahibi olma düzeyleri arasında yakın bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu durum öğrencilerin çok önem vermedikleri konularda yeterli bilgi sahibi olamadıklarını göstermektedir. Söz konusu araştırmada öğrencilerin bilgi düzeylerinin oranları şu şekildedir: İman-Bilgi ilişkisi (% 11,8) ve Yorum Farklılıklarının Ortaya Çıkış Sebepleri (% 11,8), Kelam Biliminin Doğuşu ve Gelişmesi (% 9,8), Kelam Biliminin, İslam Bilimleri Arasındaki Yeri (% 9,8), Kelam ile Felsefe Arasındaki İlişki (% 16,3) (Kurt, 2014: 89).

Genelde müfredatta ilgi duyulmayan konu olmadığını ifade eden öğretmenler, öğretmenin tutumu ve ders işleyiş metodunun derse duyulan ilgi üzerinde önemli etkisi bulunduğunu da belirtmektedirler. Bununla birlikte, Kelam dersinin ilgi çekmeyen bir ders olduğunu söyleyen birkaç öğretmen de bulunmaktadır.

Günümüzde bilim, teknoloji gibi alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da önemli ilerlemeler kaydedilmektedir. Bu gelişmeler sonucunda geleneksel eğitim anlayışının neredeyse geçerliliğini yitirdiği, merkezde bulunan ders, öğretmen, sınıf gibi eğitim süreci unsurlarının yerini öğrenciye bıraktığı görülmektedir. Çağdaş eğitim anlayışları bireysel yeteneklerin, yaratıcı güçlerin, kişisel özellik ve eğilimlerin eğitimde aktif hale gelmesine önem vermekte ve öğrenciyi bir kavram olarak değil, yaşayan ve var olan bir birey olarak eğitimin merkezine yerleştirmektedir.

Günümüz eğitim anlayışı konu odaklılıktan problem çözmeye, öğretmen merkezilikten öğrenci merkeziliğe yönelmiştir. Aslında bu anlayışların temelinde yatan temel yönelim 'ezberden anlamaya'dır. Ezberlenen bir konunun anlama haline dönüşebilmesi için, konunun akıl süzgecinden geçirilmesi, özümsemesi, kalıcı hafızaya aktarılması gerekir. Bu tür bir eğitim anlayışında artık metnin ne söylediği kadar onu okuyanın ondan ne anladığı da önem kazanır. Artık belirli bir doğrudan değil, farklı anlama biçimlerinden söz edilmeye başlanır. Anlamak, malumatın bilgiye nasıl devşirileceği, bilginin nasıl birbirine bağlanacağı, bilgi parçalarının diğerleriyle nasıl ilişkilendirileceğini içerir (Doğan, 2015: 365).

Son tahlilde eğitimde yaşanan bu gelişime paralel olarak diğer alanlarda olduğu gibi kelam alanında da bir değişimin sağlanması gerekli görülmektedir. Aslında bu değişim ve dönüşümün eğitim sistemi içerisinde bulunan kelam alanının kendi başına yürüteceği bir görev

olmadığı bir gerçektir. Bu nedenle eğitim-öğretim sürecindeki tüm paydaşların söz konusu anlayış ve yaklaşımı benimsemeleri ve uygulamada ortak hareket etmeleri gerekmektedir.

3.14. Kelam Dersi İle İlgili Öğretmenlerin Diğer Önerileri

Kelam dersinin İHL müfredatında mutlaka olması gereken bir ders olduğunu ifade eden öğretmenlerin ileri sürdükleri düşünceler şöyledir:

- Kelam dersinin mahiyeti, önemi ve gerekliliği ortaya konulmalı. Ders saati artırılmalı ve müfredat güncellenmelidir.

- Kelam dersi sadece İHL’de değil tüm liselerde verilmelidir.

- Ders kitabının hazırlanmasında İlahiyat Fakültelerindeki öğretim üyeleri ve diğer bilim dallarındaki uzmanların birikiminden de istifade edilmelidir. Ayrıca diğer disiplinlerle ilişkisi kurulmalıdır.

- Öğretmenlerin destekleyici eğitim alması gerekir. Kelam dersini yetkin öğretmenler vermelidir.

- Derste kullanılacak destekleyici materyaller artırılmalıdır.

Sonuç olarak öğretmenlerin Kelam dersine ilişkin düşünceleri oldukça pozitif ve getirdikleri eleştiriler yapıcı niteliktedir. Alanda en iyisini yapmayı düşünen öğretmenlerin sorunların farkında olduğu, bu sorunların çözümüne yönelik gayretli girişimlerde buldukları, her ne kadar bazı sıkıntılar içerisinde bulunmuş olsalar da bunları aşarak ideali gerçekleştirmeye çalıştıkları görülmektedir. İHL müfredatı içerisinde önemli bir ders olarak gördükleri Kelam dersinin amaçlarını ve kazanımlarını gerçekleştirmeye gayret gösteren öğretmenlerin dile getirdikleri sorunların çözülmesinde, başta alan uzmanı olan İlahiyat Fakültelerindeki Kelam alanı öğretim üyelerinin ve diğer paydaşların öğretmenlere yeterli derecede destek sağlamaları gerekli görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Erzurum il merkezinde bulunan 58 İHL meslek dersleri öğretmeninin katılımıyla gerçekleştirilen bu çalışmada öğretmenlerin Kelam dersine ilişkin düşüncelerini tespit etmek amaçlanmıştır. Çalışmada ulaşılan sonuçlar aşağıda sunulmuştur:

1- Öğretmenlerin çoğunluğu (% 62) Kelam öğretim programını yeterli görmemekte, programı uyarılama yoluna gitmektedir. MEB zaman zaman müfredat üzerinde güncellemeler yaparak yeni programları yürürlüğe koymaktadır. Söz konusu programlara getirilen eleştirilerden yararlanılarak alan uzmanları ve öğretmenlerin işbirliği ile ideal bir programın oluşturulması mümkündür.

2- Öğretmenlere göre, gerek içerdiği konular, gerekse güncel inanç sorunlarına çözüm getirmesi açısından Kelam dersinin müfredattaki konumu ders saati açısından yeterli görülmemektedir.

3- Öğretmenlerin çoğunluğu, Kelam dersinin bireyin inancına şüphe düşürmediğini aksine öğrencilerin aklındaki şüphelerini gidererek daha temiz ve sağlam inanca sahip olmalarını sağladığını ve dine olumsuz etki yapmadığını ifade etmektedir.

4- Öğretmenlerin büyük bölümüne göre, içerik ve misyonu itibarıyla dini zihniyetin gelişmesinde Kelam dersinin önemli bir yeri vardır. Dinin inanç boyutuna ilişkin konuları ele alan Kelam dersi, öğrencilere, inancı temellendirme ve onu akli delillerle destekleme becerisi kazandırmada önemli katkı sağlamaktadır.

5- Öğretmenlerin büyük kısmı, felsefe ve Kelam arasında yakın bir ilişki olduğunu, felsefi alt yapı olmadan kelami problemlerin çözümünün yetersiz olacağını, bireylerin dini zihniyet ve kimliğinin oluşmasında felsefenin doğrudan etkisi olduğunu söylemektedir. Öğretmenlerin geneli Kelam dersinin öğrencilere eleştirel düşünme ve sorgulayıcı bakış açısı kazandırma konusunda olumlu katkı sağladığını düşünmektedir.

6- Öğretmenler genel olarak Kelam dersinin inanç problemlerinin çözümünde gerekli ve etkili olduğunu, öğrencinin doğruya ulaşması için eleştirme ve sorgulama becerisinin Kelam dersi ile kazandırıldığını düşünmektedirler. Buna göre, kişiyi doğruya ve gerçeğe ulaştıran bir ilim olması nedeniyle güncel inanç problemlerinin çözümünde Kelam ilminin önemini vurguladıkları görülmektedir.

7- Öğretmenlerin büyük çoğunluğu Kelam dersinin belli bir donanım ve uzmanlık gerektirdiğini ve ilahiyat eğitiminin bu ders için yeterli olmadığını ifade etmektedir. Bu nedenle hizmet içi eğitim, seminer vb. eğitimler almak, lisansüstü çalışmalar yapmak, felsefe ve diğer disiplinlerle işbirliği yapmak suretiyle öğretmenlerin yenilenmesi ve kendilerini geliştirmesi gerektiği belirtilmektedir.

8- Öğrencilerin Kelam dersine yönelik tutumları; konularının ilgi çekici ve merak uyandırıcı olması, güncel olaylarla ilgili olması, gündemde dini akımlar ve faaliyetlerinin olması, öğrencilerin ergenlik dönemi problemlerinden olan inanç sorunlarına değinmesi nedeniyle öğrencilerin derse karşı ilgileri olumludur. Kelam dersinde öğrencilerin en çok ilgi duydukları konular; kader, âhiret, Allah'ın varlığı, sıfatları ve isimleridir. Kelam dersi konuları içerisinde az ilgi gören başlıklar ise;

bilgi ve varlık, Kalam tarihi, iman ve iman-amel ve iman-bilgi ilişkisi, kalam-felsefe ilişkisi, din ve vicdan özgürlüğüdür.

Araştırmada ulaşılan sonuçlar doğrultusunda aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

1- Öğretmenlerin işaret ettiği gibi, Kalam öğretim programının yenilenmesinin yanında güncel inanç sorunlarına yönelik yeni bir Kalam dersinin de müfredata konulması gerekli görülmektedir. Bununla birlikte yeni öğretim materyalleriyle desteklenmiş ders kitaplarının hazırlanmasının öğrencilerin ilgi düzeylerini arttıracığı da muhtemeldir.

2- Kalam dersi, tüm öğretmenler tarafından gerekli ve önemli bir ders olarak görülmektedir. Bu durumun, Kalam öğretiminde hedeflenen kazanımların gerçekleştirilmesi adına öğretmenlerin motivasyonuna olumlu katkı sağladığı düşünülebilir.

3- Günümüzde bilim ve teknolojide yaşanan değişim ve gelişmelere paralel olarak eğitim-öğretimde de gelişmeler kaydedilmektedir. Bu nedenle eğitimde başarılı sonuç alan eğitim sistemlerinin incelenmesi ve ülkemizdeki öğretim kurumlarına uyarlanması önem arz etmektedir. Bu bağlamda diğer alanlarda olduğu gibi İHL meslek dersleri öğretmenlerinin de bu süreç çerçevesinde söz konusu başarılı eğitim sistemlerinden haberdar olmasının olumlu katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmada ulaşılan sonuçlara göre, öğretmenlerin yetkinliklerinin geliştirilmesine yönelik bir ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyacın karşılanması amacıyla alan uzmanları rehberliğinde öğretmenlere yönelik hizmet-içi faaliyetler düzenlenmesi gündeme alınabilir. Her ilde en az bir İlahiyat Fakültesi bulunduğu göz önüne alınırsa, bir proje kapsamında her ilde bir hizmet-içi eğitim faaliyeti gerçekleştirilebilir. Böylece ülke çapında tüm İHL meslek dersleri öğretmenleri bu eğitim sürecinde kendini geliştirme ve yenileme imkânı elde etmiş olabilir.

4- Milli Eğitim Bakanlığı, Ocak 2017'de öğretim programlarının güncellenmesi çalışmaları kapsamında tüm öğretim aşamalarında yeni bir müfredat hazırlamış ve bunu kamuoyunun görüş, öneri ve eleştirilerini almak amacıyla Talim Terbiye Kurulu'nun web sayfasında askıya çıkarmıştır. Bu çalışmada da ön plana çıktığı gibi MEB tarafından mevcut programın yeterli olmadığı gerçeğinin benimsenmiş olması ve bu nedenle yeni bir düzenlemeye gidilmesi olumlu olarak görülebilir. Askıya çıkarılan yeni öğretim programlarının nihai şekle

kavuşturulmamış olmasından ötürü eski programla karşılaştırma yönüne gidilmemiştir. Bu kapsamda yeni bir çalışma yapılmasının alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kelam dersi özelinde öğretmenlerin ifade ettikleri sorunların aslında din öğretimi ve genel eğitim-öğretim alanında yaşanan sorunların bir yansıması olduğu görülmektedir. Çünkü Kelam öğretimi din öğretiminin bir bölümünü oluşturmaktadır. Bununla birlikte Müslümanların din anlayışı ve mevcut dini yaşamları, sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmişlikle paralellik arz etmektedir. Bu nedenle toplumun ilerlemesi ve gelişmesi tüm kurumların gelişmesiyle mümkün olmaktadır. Din anlayışını belirleyen bir konumda olması nedeniyle sağlam temellere oturmuş, güncel sorunlara cevap verecek dinamik bir Kelam, dini alanda gelişmenin en önemli aktörlerinden biri olacaktır.

Kaynakça

- Altıntaş, R. (1998). İlahiyat Fakültelerinde Kelam Öğretiminin Sorunları ve Bazı Öneriler. *İlahiyat Fakülteleri Kelâm Anabilim Dalı Eğitim-Öğretim Meseleleri ve Koordinasyonu Toplantısı-II.* (ss. 209-216). İstanbul: MÜİFV Yayınları.
- Atay, H. (1993). Önsöz. *Tabsiratü'l Edille fî Usûli'd-Dîn* (ss. 5-77). Ankara: DİB Yayınları.
- Ay, M. (2008). Kelam Öğretiminde Standardizasyon. *Kelâm Sempozyumu: Tarihsel Süreçte ve Günümüzde Kelam Öğretimi (Kızılcahamam 20-22 Haziran 2008)* (ss. 133-152). Ankara: TDV Yayınları.
- Bulut, İ. (2014). İDKAB Öğrencilerinin Bireysel Yenilikçilik ve Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Üzerine Kelam Dersinin Etkisi. *Kelam Araştırmaları Dergisi*, XII (2), 55-99.
- Cürcânî, S. Ş. (1991). *Şerhu'l-Mevâkıf*. Kum: Emir Matbaası.
- Doğan, R. (2015). İlahiyat Fakültelerinin Eğitim Anlayışı Nasıl Olmalıdır? *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? -Sorunlar ve Çözümleri- Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı, 01-04 Haziran 2014* (ss. 351-370). İstanbul: Ensar Yayınları.
- Düzgün, Ş. A. (2008). Bilimler Hiyerarşisinde İslam Bilimlerinin Yeri, *Kelâm Sempozyumu: Tarihsel Süreçte ve Günümüzde Kelam Öğretimi (Kızılcahamam 20-22 Haziran 2008)* (ss. 7-28). Ankara: TDV Yayınları.
- Evkuran, M. (2005). *Sosyal Bilimler Mantiği ve Kelâm*. Ankara: Araştırma.

- Gökçe, O. (2006). *İçerik Analizi: Kuramsal ve Pratik Bilgiler*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gülbahar, Y. ve Alper, A. (2009). Öğretim Teknolojileri Alanında Yapılan Araştırmalar. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 42-2, 93-111.
- Güler, İ. (2008). Türkiye'nin Kimlik/Ahlâk Sorunları ve İlahiyat Fakülteleri. *Kelâm Sempozyumu: Tarihsel Süreçte ve Günümüzde Kelâm Öğretimi (Kızılcahamam 20-22 Haziran 2008)* (ss. 241-248). Ankara: AÜİF Yayınları.
- Günay, D. (2014). İlahiyata Felsefe Niçin Gereklidir? B. A. Çetinkaya (Ed.), *Akademide Felsefe Hikmet ve Din* (ss. 33-38). Zonguldak: BEÜ Yayınları.
- Gürer, B. (2013). Din Eğitiminde Bir Değer Olarak "Kul Hakkı" Kavramı: İmam Hatip Liseleri Meslek Dersleri ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (44), 205-246.
- Hanefi, H. (ty.). *et-Turas ve't-Teccid*. Kahire.
- Harputî, A. (2000). *Tenkihu'l-Kelam fi Akaid-i Ehli'l-İslam*. Elazığ: TDV Yayınları.
- İbn Rüşd. (1992). *Faslu'l-Makal*. (Çev. Bekir Karlığa). İstanbul: İşaret Yayınları.
- İzmirli, İ. H. (1981). *Yeni İlm-i Kelam*. (Çev. Sabri Hizmetli). Ankara: Umran Yayıncılık.
- Kaymakcan, R. (2012). Gençlerin Dinî Değerlere Bakışı: Türkiye ve Avrupa Karşılaştırması. *Değerler Eğitimi Konferans Bildirileri* (ss. 13-30). İstanbul: DEM Yayınları.
- Koç, A. (2009). İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmenlerinin Yeterlikleri Üzerine Bir Araştırma. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (2), 131-174.
- Kurt, H. (2014). Anadolu İmam Hatip Liseleri'nin Tarihi Gelişim Süreci ve Öğrencilerinin Kelam Derslerine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi (Bartın Anadolu İmam Hatip Lisesi Örneği). *The Journal of Academic Social Science Studies*, 24, 73-91.
- Lahbabî, M. A. (1972). *İslam Şahsiyetçiliği*. (Çev. İ. H. Aydın). İstanbul: Yağmur Yayıncılık.
- MEB. (2010). *İmam Hatip Lisesi ve Anadolu İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretim Programları*. Ankara: DÖGM Yayınları.

- Sonn, T. (1991). Fazlur Rahman's Islamic Methodology. *The Muslim World*, 81, (3-4).
- Taftazânî, S. (1326). *Şerhu'l-Akaid*. İstanbul.
- Topçu, N. (1969). *İslam ve İnsan*. İstanbul: Hareket Yayıncılık.
- Toprak, S. (1988). İlahiyat Fakültelerinde Kelam Dersinin Islahı. *Yüksek Öğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu* (ss. 313-318). Samsun: OMÜ Yayınları.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2000). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.